

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ДЕТЕРМІНАЦІЇ ФОНОВИХ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩ В УКРАЇНІ

НАЗАРЕНКО Дмитро Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.976

Стаття посвячена криминологическим проблемам современной информационной среды в аспекте распространения фоновых для преступности явления. На основе анализа форм информационных взаимодействий в сфере функционирования средств массовой коммуникации делается вывод о наиболее криминогенных аспектах таких взаимодействий и их влиянии на детерминацию фоновых для преступности явлений. Констатируется наличие деструктивного информационного влияния на коллективных субъектов, в том числе и в русле массово-информационной виктимогенности.

Ключові слова: засоби масової комунікації, фонові для злочинності явища, інформаційна взаємодія, інформаційно-психологічна безпека, віктимогенність.

Дослідження проблеми організації системної та, водночас, багатовекторної протидії фоновим для злочинності явищам диктує необхідність формування науково обґрунтованих уявлень про комплекс детермінант, що продукують масові форми асоціальних практик, які індикативно пов'язані зі злочинністю.

Намагання дослідити специфіку детермінації фонових для злочинності явищам присутні у працях багатьох вчених, серед яких Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, С. В. Бородін, Я. І. Гілінський, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, Т. В. Родіонова, І. П. Рущенко, І. В. Шмарова та ін. Разом із тим на сьогоднішній день й досі не

вдалося сформувати чіткого розуміння ролі засобів масової комунікації в механізмі детермінації фонових для злочинності явищ, чим і зумовлюється актуальність теми цієї статті.

Метою статті є надання характеристики детермінаційної ролі засобів масової комунікації в процесі відтворення фонових для злочинності явищам як основа організації комплексної і системної протидії їм.

Однією з важливих проблем у сучасній Україні є проблема культивування девіацій у засобах масової інформації. Сучасне суспільство не дарма зветься інформаційним. З одного боку, засоби комунікації зробили контакти людей між собою максимально доступними, з іншого – додали їм анонімності. Сучасні ЗМІ, по суті, перетворилися в основний засіб ретрансляції культури (насамперед, масової). Сама ж культура – це система трансформації потреб, що переводить потреби нижчого типу (біологічні) на більш осмислені, суто людські (соціальні), основна з яких – стати, бути і залишатися людиною (індивідом, суб'єктом, особистістю) [1, с. 21]. Поганим є те, що ЗМІ часто підміняють культуру, у класичному розумінні, культурою масовою.

У сучасній державно-правовій політиці феномена масової комунікації надається велике значення, оскільки ця політика, як і будь-яка інша, здійснюється в умовах насиченого інформаційного поля. Поза цими умовами, поза інформаційним простором людська діяльність просто неможлива. І оскільки інформація завжди відігравала провідну роль у життєдіяльності людей, виступала і виступає

наймогутнішим ресурсом суспільного розвитку, то соціальна роль інституцій масової комунікації сьогодні не тільки підвищується, її функції все більше інтегруються з функціями державної системи. Власне кажучи, сама масова комунікація є її частиною або підсистемою.

Однак у будь-якій взаємодії завжди мають місце різні за характером та спрямованістю процеси і тенденції. Не є виключенням і взаємодія підсистем фонових для злочинності явищ та масової комунікації. Виходячи з особливої важливості інформаційного середовища для суспільства, криміногенність останньої виявляється досить актуальною для кримінологічного аналізу.

Спостерігаючи за подіями, що відбуваються навколо, складається враження, що якщо в теорії ми маємо справу з доволі ustalеним, більш-менш впорядкованим гіпотетичним функціонуванням соціальної системи з діючими в ній механізмами, то на практиці постійно зіштовхуємося з її дисфункціями.

Зараз соціальна система пронизана антигуманістичними тенденціями, які продовжують розвиватися в літературі, мистецтві, кіно, у друкованій і електронній пресі. Уявляється, що не тільки не вповільнюється, але все більше набирає силу процес руйнування інформаційно-психологічної безпеки суспільства. Засоби масової комунікації не тільки не сіють надію на краще, але все частіше вводять свого споживача в стан відчуженості від суспільства, усе більше розбещують його безсоромністю і насильством, пропагандою наркотиків, алкоголю, злочинності і безкарності, багатьма іншими мерзотами прихованої сторони прогресу, що панують там. Доволі багато сумнівних цінностей, з особливою пристрасною культивованих у ЗМІ, методично знищують моральні та психічні установки особистості або цілих груп людей. Про це варто задуматися.

Взаємозв'язок між масовою комунікацією та факторами відтворення фонових для злочинності явищ полягає в тому, що, по-перше, масова комунікація сприяє їм шляхом негативного впливу на елементи кримінологічної ситуації. До таких елементів можна віднести: обставини, обумовлені поведінкою людей; потенційних жертв; осіб, схильних до вчи-

нення правопорушень (злочинів). І ситуація в такий спосіб якісно перетворюється у криміногенну або віктимогенну. По-друге, масова комунікація опосередковується злочинністю, виступаючи органічним елементом у вигляді технічних засобів, каналів поширення інформації щодо девіантних форм поведінки, злочинної діяльності, кримінальної субкультури тощо.

Відторгнення (як тип взаємодії) виражається, по-перше, у масово-комунікативному запобіжному впливі на фоніві для злочинності явища, їх причинні зв'язки, по-друге, у негативному впливі на інститути масової комунікації з боку злочинності та її фонових явищ.

Таким чином, дослідження порушеної проблеми доцільно здійснювати в наступних пріоритетних напрямках, орієнтуючись на: криміногенність (віктимогенність) сфери масової комунікації; властивість сфери масової комунікації бути фактором відтворення фонових для злочинності явищ.

Складний характер взаємодії масової комунікації та фонових для злочинності явищ проявляється в системі кримінологічної детермінації. І тут варто мати на увазі два аспекти обумовленості криміногенності масово-інформаційного процесу: ненавмисне та навмисне обумовлення. Очевидно, частіше можна спостерігати перший варіант обумовлення: коли комунікатор не тільки не ставить прямо мету акту масової комунікації як здобуття будь-якої незаконної вигоди, але щиро діє з бажанням задовольнити, наприклад, право громадян на ту або іншу інформацію про соціальні події, що відбулись в регіоні або за його межами. Хотів би того чи ні комунікатор, але будь-яка подія, ретрансльована через масово-комунікативні засоби, здобуває суспільного значення. І це значення може мати як ціннісний, так антиціннісний (криміногенний, віктимогенний) характер для певної верстви населення, окремих індивідів або самого комунікатора.

У подібних випадках криміногенність масової комунікації може бути обумовлена різними факторами, але насамперед – факторами суб'єктивного характеру. До їх числа можна віднести низький професіоналізм, самовпевненість, легкомудство, комунікацій-

не та правове нецтво комунікатора, психологічні особливості споживача, специфічні властивості технічних засобів масової комунікації тощо. Тому відсутність прямого умислу на злочинне заподіяння шкоди публікацією в засобах масової комунікації зовсім не виключає настання інших негативних наслідків масового інформування населення. Такі наслідки є ніби супутнім негативним результатом цільового, передбачуваного запланованого результату. Подібного роду ефект масової комунікації варто розцінювати як своєрідну дисфункцію, що має кілька форм прояву.

Перша пов'язана з інформаційним переенасиченням, коли отримані знання залишаються в пасивному стані, оскільки часу на реалізацію інформації в діяльність не залишається, і вона багато в чому виходить за межі сприйняття. Це явище дещо подібне з відповідним ефектом. Поведінка індивіда, який страждає на таку залежність, повною мірою відповідає схемі задоволення будь-якої потреби, але із двома істотними розбіжностями. По-перше, результат цієї потреби не тільки є необхідним для життя, але й шкодить йому. По-друге, тяга до цього результату перевершує тяготіння до будь-якого іншого об'єкта споживання.

Цикл цієї нової потреби має всі властивості аналогічних циклів усіх інших потреб. Тут є не тільки ядро потреби (генератор порушення і модель результату), але й власна виконавча система, націлена на задоволення. Вона містить у собі складні поведінкові реакції, специфічну адаптацію до середовища. Є тут і власна сфера значущого. Потреба ця сама себе підкріплює, тому що такий цикл не має потреби в підкріпленні як додатковому факторі досягнення результату, тому що механізм підкріплення виявляється включеним у сам цикл задоволення потреби [2, с. 213-216].

Друга пов'язана також зі зростанням обсягу масової інформації, що буквально приголомшує читачів, телеглядачів, трохи в меншій мірі радіослухачів. У цьому потоці є і сенсаційні та видовищні повідомлення, і прогнози про злочинність, і «страшні» історії (про людожерство, маніяків), і компромат, і повідомлення про мафіозні організації та «розбірки» тощо. Створювана в такий спосіб

стресова, психічно травмуюча людей ситуація, з якої не видно виходу і на яку неможливо вплинути, в якій навіть не можна багато чого зрозуміти, викликає в людей почуття відчуження від повідомлюваних засобами масової комунікації відомостей про правові явища, події, змушує людей перемикати свою увагу на питання особистого життя: як забезпечити власну безпеку, уберегти майно тощо.

Суть третьої форми прояву дисфункції полягає в тому, що при згаданому переенасиченні інформацією суспільної правосвідомості настає «межа терпіння», коли різко знижується в людей здатність до сприйняття правової інформації, але й з'являється почуття протесту, зовсім інша, негативна реакція на інформацію. Причому таку реакцію може викликати необов'язково серія публікацій, а іноді навіть одна. І її результат буде прямо протилежним очікуваному.

Досить симптоматично, що колосальні можливості засобів масової комунікації, особливо телебачення, все більш активно використовуються злочинцями у власних цілях. Наприклад, для демонстрації жертв актів терору, пропаганди жорстокості, що само по собі тероризує масову аудиторію, сіючи в людях страх. Таким чином, через засоби масової комунікації тероризм досягає більшої ефективності. Цим пояснюється той факт, що терористи, які утримують заручників, у першу чергу вимагають контактів з журналістами, надання їм прямого ефіру для висловлення вимог.

Засоби масової комунікації виступають як елемент соціальної системи і в такий спосіб виконують негативну функцію (дисфункцію) примусової соціалізації. Ефективність цієї дисфункції зростає в умовах глобалізації, коли відносно автономні соціальні спільноти, області, країни сьогодні немов проникають одна в одну, їх культури відповідним чином трансформуються [3, с. 119].

Цілеспрямований руйнівний вплив інформаційних потоків на свідомість і психіку людини, яка живе у техногенному світі, стає все більше інтенсивним. І цей процес носить закономірний характер, оскільки сучасне суспільство переживає не тільки політичну, економічну, але й комунікативну револю-

цію. При цьому відповідно до найбільш загальних законів розвитку природи, соціуму та мислення, революціонізуються інформаційні потоки, телекомунікаційні технології, які багато в чому сьогодні позбавлені колишнього жорсткого державного контролю та кріпосної для них політизованої ідеології. - І ця свобода в умовах загальної нестабільності, правового інфантізму, а особливо нігілізму, що заповнили інформаційне середовище також, часто перетворюються, за виразом В. В. Лунєєва, у вольницю, тобто одержання людиною можливості поводитись не так, як це наказує закон, а як заманеться [4, с. 464].

І це явище закономірне, тому що ЗМІ як міфічна «четверта влада» в реальності виражають інтереси інших галузей соціальної влади, у тому числі економічної та політичної, які, власне кажучи, не дуже поважають право. Масова комунікація при цьому стає своєрідним провідником їхніх ідейних установок, цілеспрямовано впливає на поведінку людей шляхом такого поширення (або блокування) певних відомостей, що не сприймаються споживачем інформації як зовнішній примус.

Що стосується віктимогенних аспектів масової комунікації, то по суті ця проблематика є продовженням теми криміногенності, але вже з позицій факторів і проявів віктимізації, що призводить до широкого перетворення звичайних громадян у жертв злочинності [5, с. 36-37]. Наукове значення дослідження віктимогенних факторів у системі кримінологічної детермінації не має потреби в доказах і є аксіомою.

Віктимогенність масової комунікації варто розглядати як із технічного, так і соціального боку, тобто як складну універсальну комунікативну систему, в якій бурхливо протікають фізичні процеси неорганічної та органічної природи. І ця система відіграє виняткову роль у відтворенні фонових для злочинності явищ.

Нагадаємо, що засоби масової комунікації: несуть у свідомість людей різні знання про навколишній світ, події, що в ньому відбуваються; впливають на емоції, почуття людей, створюючи тим самим найрізноманітніший спектр настроїв, бажань, прагнень; визначають емоційний тонус, спонукаючи

до відповідних дій; виконують певні «замовлення» тих або інших соціальних інститутів –освітнього, виховного, культурологічного, політичного, економічного і, нарешті, правового характеру.

Виходячи із зазначених особливостей, можна припустити наявність шкідливого впливу на колективних суб'єктів, у тому числі й у руслі масово-інформаційної віктимогенності, тобто потенційної здатності зазначеного середовища (засобу, джерела, акту) впливати на особу, заподіюючи їй моральні, фізичні страждання або підвищуючи, або первинно формуючи її віктимність і знижуючи потенціал індивідуальних засобів самозахисту, що не суперечать загальноприйнятим нормам соціального співіснування.

Як бачимо, в одному випадку соціальна група може виявитися жертвою безпосереднього шкідливого впливу на неї масової комунікації; в іншому – вона немовби здобуває властивість підвищеної уразливості від різних посягань на неї, у тому числі й кримінально-караних, стимульованих масовою комунікацією; у третьому – може зазнавати шкоди від протиправних дій, бездіяльності представника органа масової комунікації, у четвертому – сам представник цього органа може виявитися жертвою посягання, мотивація якого обумовлена професійною діяльністю, наприклад, журналіста, поширювача продукції або іншої особи, яка має відношення до цієї діяльності.

Перейдемо тепер до ролі масової комунікації у поширенні кримінальної субкультури як одного з факторів відтворення фонових для злочинності явищ. Основним середовищем прояву їхнього взаємозв'язку є взаємодія на рівні соціальної культури, точніше на рівні тієї її частини, що інспірована злочинністю, живеться нею, і проявляється, зокрема, в її найважливіших інститутах і сферах функціонування. Через злочинність як соціально-правове явище знаходить вираження своєрідна соціальна культура у тій її негативній якості, що обумовлена протиправністю.

Масова комунікація також включена у процес нав'язування різним верствам населення моди на кримінальну субкультуру, що є ще одним потужним фактором відтворення фонових для злочинності явищ. Протягом

багатьох років мода на кримінальну субкультуру то з'являлася в нашому суспільстві, то згасала. Зараз ця антикультура є особливим брендом, який входить у моду і цю ж моду сам диктує. У суспільстві, де все будується на ідеалі простоти дії, безпроблемної доступності й легкості буття, кримінал – «золотий ключик» до досягнення всіх благ миттєво. Не випадково деяка частина молоді живе під гаслом: хочу все і відразу.

Свій внесок у відтворення групових факторів фонових для злочинності явищ вносить і телебачення. На екранах телевізорів нескінченно показуються фільми, головним сюжетом яких є бійки з вбивствами між наркобаронами, утримувачами казино, представниками грального, порно та іншого кримінального бізнесу з обов'язковим супроводом демонстрації шикарного життя осіб, що добралися до вершин влади і багатства, що живуть за своїми правилами і неписаними законами. Телебачення нерідко холуйствує, лицемірить, догоджає, стелиться перед «сильними світу цього» і справно відпрацьовує гроші, показуючи замовні сюжети. Рекламна кампанія, організована і оплачена криміналітетом, здійснюється дуже тонко і ненав'язливо, вона розрахована на всі верстви населення. Так, наприклад, кілька років тому громадськість сколихнула публікація в газеті «Аргументи і факти», де містилась завуальована реклама марихуани під виглядом статті про шоколад. Основний висновок даної статті полягав у тому, що шоколад цінний тим, що, подібно марихуані, він створює відчуття щастя. А сама стаття називалася «Легальна марихуана».

Суспільство все більше втрачає духовні та моральні цінності. ЗМІ в цих умовах продовжують насаджувати культ насильства, брехні, могутності грошей, зароблених у тому числі на незаконних операціях. Переважна більшість публікацій і телевізійних передач присвячені бездіяльно-розважальним сюжетам, і до мінімуму зведені науково-пізнавальні, інформаційно-освітні програми, які змушують людей думати і аналізувати. Замість благородних персонажів сучасні ЗМІ стали нав'язувати образи героїв із кримінальних бойовиків, фільмів жахів, у яких рясніють жорстокі сцени вбивств, нескінчений потік

смертей, насильства над особистістю, заняття проституцією, порнографія, вживання алкоголю та наркотиків.

Наш динамічний час уготував ще один чинник, про який сьогодні в Україні говорити начебто зарано, але завтра вже, однозначно, буде пізно. А за всіма характеристиками він може бути віднесений до категорії системоутворюючих факторів відтворення фонових для злочинності явищ. Йдеться про величезну мережу Інтернет, що стала зараз найголовнішим джерелом інформації, в тому числі і негативної. Реклама і стиль подання інформації в мережі Інтернет носять вкрай розгнуданий характер і сповідують відвертий нігілізм по відношенню до закону, не кажучи вже про моральність. Тут вільно, без будь-яких обмежень і будь-якого контролю поширюється інформація про те, як виготовити наркотики в домашніх умовах, де придбати і яким способом вжити той чи інший наркотик, де знайти осіб, які надають платні сексуальні послуги, де проводяться екстремістські або ксенофобські акції та багато інших матеріалів для дуже різних категорій населення.

Ефективного загороджувального бар'єру, своєрідного фільтра доступу до подібної інформації в Інтернеті немає. Не розроблено і дієві заходи протидії, тому на багатьох вебсторінках розміщується відверта реклама торгівлі наркотиками, грального, порнографічного та інших різновидів злочинного бізнесу. Будь-який користувач Інтернету легко знайде потрібну йому інформацію, а причетні особи забезпечені від каральних заходів, адже усі подібні сайти мають численну переадресацію, вони захищені паролями, кодами доступу, дуже часто змінюють назви, місця реєстрації тощо.

Складність контролю за інформаційними ресурсами полягає і в тому, що устрій і функціонування мережі Інтернет дозволяє створити необмежену кількість сайтів. У більшості своїй вони недовговічні і міняють доменні імена, які можуть бути зареєстровані в одній країні, а розміщуватися в іншій. Але доступ до сайтів можливий практично з будь-якої точки світу, що має підключення до глобальної мережі. Слід погодитися з думкою ряду експертів, що відпускати на самоплив розви-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена кримінологічним проблемам сучасного інформаційного середовища в аспекті поширення фонових для злочинності явища. На основі аналізу форм інформаційних взаємодій у сфері функціонування засобів масової комунікації робиться висновок про найбільш криміногенні аспекти таких взаємодій та їх вплив на детермінацію фонових для злочинності явищ. Констатована наявність шкідливого інформаційного впливу на колективних суб'єктів, у тому числі й у руслі масово-інформаційної віктимогенності.

ток Інтернету в умовах нашої країни не можна категорично.

Перерахувати всі фактори, що сприяють відтворенню фонових для злочинності явищ за допомогою Інтернету, не реально, оскільки можливості його невичерпні. Інтернет розвивається швидкими темпами, модифікується, вдосконалюється і підлаштовується під попит різних верств населення, висуваючи все нові і більш привабливі, зовні безпечні пропозиції для різних вікових категорій, що мають різний соціальний статус, фінансовий достаток і вимоги до задоволення власних потреб.

Підводячи підсумок, слід особливо відзначити, що групові фактори відтворення фонових для злочинності явищ, безумовно, змінюються під впливом внутрішньої і зовнішньої політики, що проводяться державою. До них насамперед належать помилки і прорахунки влади, які призвели країну до соціально-економічної кризи, непослідовність у боротьбі та притягнення до кримінальної відповідальності корумпованих чиновників, що надають заступництво і забезпечують безпеку кримінальним формуванням та окремим їх учасникам. Істотною причиною, що впливає на сучасне ставлення населення до девіантних форм поведінки, є відсутність в країні добре продуманої соціальної політики, руйнування цінностей та ідеалів, моральне розкладання і деградація тієї частини населення, яка злочинним шляхом заволоділа власністю, що належала всьому народові, наближена до влади, бере участь своїми капіталами у проведенні антинародної політики та цинічно демонструє зразки асоціальної поведінки.

SUMMARY

The article is devoted to the criminology problems of modern informative environment in the aspect of distribution base-line for criminality of the phenomenon. On the basis of analysis of informative co-operation's forms in the field of functioning of mass communication's facilities has drawn conclusion about the most criminogenic aspects of such co-operations and their influence on determination of the base-line for criminality phenomena. The presence of destructive informative influence is established on collective subjects, including in the river-bed of mass-informative victims.

Зараз соціальна система вражена антигуманістичними тенденціями, які продовжують розвиватися в літературі, мистецтві, кіно, у друкованій і електронній пресі. Не тільки не вповільнюється, але все більше набирає силу процес руйнування інформаційно-психологічної безпеки суспільства. Констатована наявність шкідливого впливу на колективних суб'єктів, у тому числі й у руслі масово-інформаційної віктимогенності.

Література

1. Носачев Г. Н. Социально-психологический анализ агрессии в современной культуре // Российский психиатрический журнал. – 2005. – № 4. – С. 20-26.
2. Бондырева С. К. Наркотизм (природа и преодоление) : учеб. пособие / С. К. Бондырева. – М. : Изд-во МПСИ, 2006. – 430 с.
3. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире. Методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. – М. : УРСС, 1999. – 239 с.
4. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Предисловие академика РАН В. Н. Кудрявцева / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1999. – 516 с.
5. Сорокотягина Д. А. Виктимологический анализ при расследовании преступлений / Д. А. Сорокотягина // Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики). Сб. науч. трудов / Иркутский гос. университет, 1980. – С. 33-44.